

B O E K E N

Socialistisch geïnspireerde hartstocht

Rob Hartmans bespreekt: Hans Goedkoop, *Geluk. Het leven van Herman Heijermans*, Arbeiderspers, Amsterdam 1996.

Wie enigszins bekend is met zowel de Nederlandse kunstwereld als de PvdA kan het zich waarschijnlijk niet voorstellen, maar een eeuw geleden oefende de sociaal-democratie grote aantrekkingskracht uit op tal van kunstenaars. Op haar Paascongres van 1897 ontving de nog piepjonge SDAP met gejuich drie nieuwe, hoogst getalenteerde leden: Herman Gorter en Henriette en Richard Roland Holst. Dat kort daarvoor een andere jonge kunstenaar, Herman Heijermans, partijlid was geworden was echter vrijwel iedereen ontgaan. Nu was Heijermans tot op dat moment als schrijver niet erg succesvol geweest, zodat deze stap van een zo goed als onbekend auteur weinig 'nieuws waarde' had. Maar ook in andere opzichten week Heijermans sterk af van Gorter en de Roland Holsten. Terwijl zij in het milieu van linkse kunstenaars en intellectuelen een belangrijke rol zouden gaan spelen bleef Heijermans altijd een vreemde eend in de bijt.

Om te beginnen was Heijermans' entree tot de arbeidersbeweging al totaal anders dan die van Gorter cum suis. Heijermans behoorde niet tot die leden der bourgeoisie, wier geweten werd gewekt door de rammelende ketenen van

het opmarcherende proletariaat. Hij was echter bepaald niet afkomstig uit de arbeidersklasse want zijn vader was journalist bij de NRC, in een tijd dat dit nog betekende dat hij in de eerste plaats de public relations van de Rotterdamse havenbaronnen diende te verzorgen. Na een mislukt avontuur in de handel in lompen en oude metalen dat hem een schuld opleverde die hem bijna tot zijn dood als een molensteen om de nek hing, werd ook Heijermans junior journalist. Hoewel hij in 1891 naar Amsterdam trok, waar de socialistische beweging voor nogal wat rumoer zorgde, waren het niet de openbare vergaderingen, demonstraties of stakingen die hem tot 'de beweging' brachten. Evenmin werd zijn bekering veroorzaakt door lectuur van Marx, Kautsky of Franc van der Goes.

Heijermans behoorde, al werd hij in die kringen nauwelijks geaccepteerd, tot de literaire 'generatie van Negentig', die in verzet kwam tegen het ver doorgevoerde *l'art pour l'art*-beginsel van de Tachtigers. Een terugkerend thema in de literatuur van de Negentigers was dat van de 'gevallen vrouw'. Ook Heijermans werd hierdoor gefascineerd, maar bij hem bleef het niet bij een literaire verwerking van dit fenomeen. Hij wierp zich op als redder van Marie Peers, een door haar man in de steek gelaten moeder van twee kinderen die als zangeres in twijfelachtige tingeltangels de kost verdiende. Deze ervaring verwerkte Heijermans in zijn begin 1897 gepubliceerde roman *Kamertjeszonde*. Het was een felle aanval op de valse

moraal van een gedegeneerde burgerij die zijn lusten botvierde op weerloze vrouwen en meisjes en hen vervolgens als oud vuil afdankte. Het werd tijd dat die lamme burgerkliek, met zijn *laissez-faire, laissez-foutre*, weggejaagd werd, en het socialisme leek hiervoor de aangewezen beweging.

Uit de schitterende Heijermans-biografie waarop Hans Goedkoop onlangs cum laude promoveerde wordt duidelijk dat Heijermans relatie met de Nederlandse sociaal-democratie altijd vrij problematisch is geweest. Toen hij kort na zijn toetreden tot de SDAP een kort verhaal over een bordeel aanbood aan het maandblad *De Nieuwe Tijd* werd dit geweigerd. Het argument was dat een bordeel een burgerlijk fenomeen was, en daarmee zou het verhaal ook burgerlijk zijn. In tegenstelling tot Herman Gorter en Henriette Roland Holst, die spoedig gevraagd zouden worden voor de redactie van *De Nieuwe Tijd*, schreef Heijermans niet over de schone, klare dag die komen zou, of over 'het gouden net' dat het socialisme over de wereld zou spannen. Ook putte hij zich niet uit in dogmatische spitsvondigheden en talmoedische haarkloverijen over 'het ware socialisme', maar ging hij in fel realistische woorden tekeer tegen alles wat vuns en voos was in die verdoemde burgerlijke maatschappij. Omdat die fijne lieden van *De Nieuwe Tijd* hem niet lustten begon Heijermans maar meteen met een concurrerend tijdschrift, *De Jonge Gids*, dat hij onder een adembenemende reeks pseudoniemen nagenoeg zelf volschreef. Over de inhoud

B O E K E N

van dit maandblad meldt Goedkoop: *'Nog nooit ging in een Hollands tijdschrift zoveel pus, pis, snot, slijm, sperma, zweet en bloed over de pagina's. De heersende klasse wordt beschreven als seniel, ziek, stervend of al dood, een lijk in ontbinding, een krenghet met kanker en harde sjanker en de sief.'*

Veel wetenschappelijks was daar niet aan. Het was meer Zola dan Marx, en daarom hadden de theoretici van *De Nieuwe Tijd* er een enorme afkeer van. Gorter baseerde zich op de literatuuropvattingen van Franz Mehring, een van de schatbewaarders van de marxistische orthodoxie. Deze poortwachter van de heilige leer was echter roomser dan de paus. Had Marx in de kunsten nog een machtig wapen in de klassenstrijd gezien, volgens Mehring kon een bovenbouwverschijnsel als de kunst nooit socialistisch zijn zolang de onderbouw dat nog niet was. Proletarische kunst was dus onmogelijk, en het naturalisme à la Zola was niet meer dan een ontbindingsverschijnsel, een stuiptrekking van de reeds rottende burgerij. Sinds 1848 woedde overal de klassenoorlog en *'bestätigte sich die alte Wahrheit daß unter die Waffen die Musen schweigen.'* Volgens Gorter had de beweging van Tachtig een belangrijke vernieuwing van de letteren teweeg gebracht, maar was zij halverwege blijven steken in een onmaatschappelijk individualisme. In het naturalisme van Van Deijssel herkende hij de behoefte aan een wetenschappelijke kijk op de wereld, maar dat was natuurlijk een ijdel streven zolang de schrijver zich de denkbeelden van Marx niet eigen maakte.

In de ogen van Heijermans was Mehring een dorre kamergeleerde, die vasthield aan de achterhaalde denkbeelden van de vroeg-negentiende eeuwse bourgeoisie. Misschien zou de socialistische kunst voorlopig nog niet volmaakt zijn, zou zij zich pas volledig kunnen ontwikkelen na de revolutie, het was volgens Heijermans niettemin de moeite waard om nu reeds een poging te wagen. Ontmaskering van het kapitalisme en propaganda voor het ideaal waren hard nodig, en de kunstenaar had hierin een duidelijke taak. In 1898 viel Heijermans Mehring aan in *De Jonge Gids*, en zo'n tien jaar later, tijdens zijn verblijf in Berlijn, ontketende hij zelfs een debat binnen de Duitse sociaal-democratie, waarin niet alleen Eduard Bernstein, Kurt Eisner en Clara Zetkin zich mengden, maar waaraan ook Franz Mehring zelf deelnam.

Heyermans en de dogmatici

Tussen Heijermans en de kreukvrije marxisten zou het nooit wat worden. De poging om een arbeidsverdeling tussen *De Jonge Gids* en *De Nieuwe Tijd* te maken, waarbij Heijermans zich zou beperken tot de cultuur en Gorter cum suis de politiek voor hun rekening zouden nemen, mislukte dan ook zeer spoedig. Van een beoogde fusie van de bladen kwam uiteindelijk helemaal niets terecht. Toch begon Heijermans binnen de SDAP een zekere invloed te krijgen. Op verzoek van de Amsterdamse partijgenoten schreef hij de eenakter *Puntje*, die werd opgevoerd op de laatste avond van het Paascongres van 1898. Het was een groot succes,

en bovendien betekende het zijn ontdekking als toneelschrijver. Een jaar later was hij het, die het congres, tegen de zin van Troelstra en Vliegen, zover kreeg dat het een motie aannam waarin het partijbestuur werd opgedragen een commissie te benoemen die de oprichting van een dagblad moest voorbereiden. Zo stond Heijermans aan de wieg van *Het Volk*.

Toch voelde Heijermans zich niet volledig thuis in de SDAP. In reactie op het revolutionaire pathos van Domela was de partij wel erg nuchter en zakelijk geworden. In zijn artikel over Mehring had hij geschreven: *'We zijn langzaam aan een academische partij geworden – zoowat elkeen heeft een broertje dood aan sentiment, hartstocht, òn-academische gebaren. Cynisme, flegma, tam-wetenschappelijke redenering dreigen de Oranje-Nassau-ordens onzer beweging te worden [...] maar nimmer in de wereldhistorie heeft enkel nuchterheid iets blijvends geschapen.'* Toen Troelstra bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verklaarde dat de 'nationale gedachte' het diende te winnen van de partijtengstellingen, was dit Heijermans een gruwel. Bovendien voelde hij zich meermalen door partijgenoten in de steek gelaten. Zo steunde de SDAP-fractie in de Amsterdamse raad Heijermans niet, toen in 1915 een vaste bespeler voor de Stadsschouwburg benoemd moest worden. Enige tijd later viel Heijermans J.H. Schaper aan, omdat deze als kamerlid overwoog voor een wetsontwerp te stemmen waarin subsidie aan toneelverenigingen geweigerd kon worden als er

B O E K E N

stukken werden gespeeld die 'de zedelijke grondslagen waarop onze maatschappij steunt aantasten'. Schaper wilde dus voor een anti-socialistische wet stemmen! In zijn repliek beschuldigde Schaper Heijermans ervan met 'grootte armzwaaien' over alle nuances heen te maaien. Maar Heijermans wilde nu juist een socialisme van het grote gebaar: 'Laat mij, kame-raad, rustig de grootte armzwaaien. [...] Want het zijn niet de grootte armzwaaien, die een rijke en goede beweging op modderige zijwegen voeren, maar het voorzichtig berekenend verstand, dat bang is voor een hagel-bui of een paar natte sokken.'

Heijermans en de SDAP — de verhouding werd steeds slechter, al kwam het niet tot een breuk. Daarom was het eigenlijk opmerkelijk dat Heijermans in 1924 een partijbegrafenis kreeg. Volgens Goedkoop was dit een gebaar van de SDAP-leiding naar die leden die moeite hadden met het steeds pragmatischer en technocratischer wordende beleid. En dat

Heijermans, met zijn engagement en zijn toneelstukken, voor veel arbeiders belangrijk was geweest, bleek uit de massale toeloop tijdens de begrafenis, die deed denken aan de uitvaart van Domela Nieuwenhuis. Het was een voorbije tijd, die ten grave werd gedragen.

Die voorbije tijd, dat ouderwetse socialisme, maar ook het literaire leven, het toneelwereldje van toen, met alle haat en nijd en de acteurs en actrices van het grote gebaar en de rollende ogen — dat alles komt in het boek van Goedkoop tot leven. Waar andere biografieën dikwijls doen denken aan kleurplaten, waarbij de grote lijnen van de bekende feiten zijn ingekleurd met wetenswaardigheden over de hoofdpersoon, is *Geluk* een meesterlijk schilderij. In talrijke, glacerende lagen wordt het portret van Heijermans geschilderd, waarbij alleen die details worden aangeduid, die van belang zijn een levendig en

levensecht conterfeitsel te verkrijgen. Geen ellenlange verhandeling over de sociaal-economische verhoudingen in het eindnegentiende eeuwse toneelbedrijf of het zoveelste uittreksel van de ideologische ontwikkeling van de vaderlandse sociaal-democratie, maar alle aandacht voor de tumultueuze levenswandel en het onmogelijke karakter van Heijermans. Goedkoop beschrijft zijn 'held' van binnen uit, zodat je, of je wilt of niet, vanzelf meeleeft met die even fascinerende als problematische man. En deze biografie doet dit met zoveel verve en vaart, en in zulk prachtig Nederlands, dat mijn bezwaren tegen wat ik aanvankelijk beschouwde als 'mooischrijverij' al spoedig wegsmolten onder de heldere stralen van Goedkoop's literaire talent.

ROB HARTMANS
is historicus en publicist

